

Христина Хома, студентка 1 курсу ОР «Магістр»

педагогічного факультету

Ірина Гуменюк, кандидат філологічних наук,

доцент кафедри початкової освіти

РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Постановка проблеми. Упродовж багатьох років професійна роль учителя полягала в тому, щоб бути головним активним діячем у класі. Обов'язком учнів було слухати вказівки вчителя, діяти за встановленим зразком, точно виконуючи вимоги. Самостійність і свобода дій самого учня у навчальному процесі не тільки не заохочувалися, але й розцінювалися як вияв недисциплінованості чи конфліктності. Насправді, за такої практики навчання учитель здійснює замість учнів майже всі навчальні дії: визначає цілі, планує роботу учнів, контролює і оцінює їх досягнення. Позитивним виявом модернізації сучасної системи освіти, її європейського спрямування є орієнтація на розвиток вільної особистості, упевненої у собі, з незалежним мисленням. Це підтверджено у Державному стандарті початкової освіти: «Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [2]. На це зорієнтована Нова українська школа, завданням якої є навчити дитину вчитися, а не просто навчити.

Аналіз досліджень і публікацій. Ще у працях Сократа і Демокріта знаходимо перші спроби вирішення проблеми самостійної навчальної діяльності. Сучасні наукові дослідження спрямовані на пошук ефективних методів, прийомів, технологій розвитку навчальної самостійності молодших школярів. Зокрема, Л. Журавльова, Л. Сергєєва досліджували формування

самостійності учнів початкових класів за допомогою основних принципів навчання і виховання, предметом дослідження Т. Форостюк став розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів, дидактичні умови організації самостійної роботи вивчали А. Бобро, Т. Коваль. У контексті піднятої проблеми працювали О. Ващенко, О. Корсакова, П. Підкасистий, А. Алексюк, І. Левіна, О. Онищук, О. Савченко, О. Мороз, І. Чередов, Р. Срода, Ю. Мальований, В. Буряк, В. Вихрущ та інші відомі науковці. Однак розвиток навчальної самостійності молодших школярів усе ще потребує ґрунтовних, системних досліджень.

Мета статті – розгляд основних аспектів педагогічної проблеми розвитку навчальної самостійності учнів початкових класів в умовах Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Результати наукових психолого-педагогічних досліджень довели, що засобами шкільної освіти цілком можливо розвинути в учнів самостійність суджень і вчинків, ініціативність у постановці нових завдань, здатність до перетворення звичних способів діяльності. Як стверджує О. Гудима, «формування самостійності учнів відбувається у процесі їх навчальної діяльності. При цьому підвищення рівня самостійності школярів у навчанні розглядається як основна умова їх переходу до нових знань, від репродуктивної навчальної діяльності до продуктивної, творчої. Адже формування самостійності в навчальній діяльності є передумовою виявлення окресленої якості в інших видах діяльності, і не тільки в тих, у яких учень бере участь в даний час, але й у тих, які в майбутньому матимуть важливе значення для нього» [1].

Аналіз наукових досліджень показав, що навчальну самостійність найбільш часто визначають як уміння ставити перед собою різноманітні навчальні завдання і вирішувати їх без зовнішнього спонукання. Отже, серед складових навчальної самостійності на першому місці стоїть пізнавальний інтерес. Крім цього, до якостей, притаманних самостійним учням, дослідники відносять прагнення оволодіти вміннями, активність та ініціативність, уміння

прогнозувати напрямок своєї діяльності, планувати, володіння методами самостійного одержання знань і когнітивної діяльності, здатність до здійснення самоконтролю.

Аналіз поглядів психологів на сутність поняття «самостійність» дозволив запропонувати узагальнене формулювання з опорою на праці І. Шаповала, М. Павлюк [3; 4]: навчальна самостійність молодших школярів – це особистісна якість учнів, що характеризується пізнавальною ініціативністю, передбаченням змісту навчальної діяльності, умінням самостійно здійснювати навчальні дії, проводити їх контроль і оцінку.

На основі встановлення рівнів оволодіння навчальними діями дослідники виокремлюють чотири етапи розвитку навчальної самостійності:

1. Низький рівень розвитку навчальної самостійності. В учня наявні тільки початкові предметні знання і вміння, якими він користується у репродуктивній діяльності під час відтворення вивченого матеріалу. Таке обмеження знань і вмінь зумовлене вибірковістю його інтересу до змісту матеріалу, коли учень виявляє цікавість тільки під час розважальних моментів. Навчальні дії виконуються учнем механічно тільки за вказівкою зовні і за зразком. На цьому етапі у школяра повністю відсутня потреба контролювати й оцінювати свої дії.

2. Початковий рівень розвитку навчальної самостійності. Учень оволодів основними знаннями й може їх самостійно використати під час вирішення типових завдань. На цьому етапі помітна цікавість до навчальних завдань з виявом позитивних емоцій. При цьому не потрібна постановка мети самим учнем, достатньо, щоб він міг дотримуватися цілі, визначеної зовні. За необхідності можливо корегувати ціль разом з учителем, фіксувати відхилення від результату й оцінювати свої дії.

3. Середній рівень розвитку навчальної самостійності. Виявляється у поступовому прогресі школяра в навчальній діяльності. Під час діалогу з учителем в учня виникає пізнавальний інтерес до пошуку нового способу навчальної дії. Учень формулює ціль своєї діяльності, здатний

дотримуватися її у процесі роботи і корегувати з допомогою учителя. У продуктивній діяльності учень оперує фактами і засвоєним раніше навчальним матеріалом, отримуючи в результаті об'єктивно нову для нього інформацію. Допущені помилки дитина виправляє самостійно, аргументовано оцінюючи результати своєї діяльності.

4. Достатній рівень розвитку навчальної самостійності. Характеризується наявністю в учня глибоких предметних знань та вмінь, які він самостійно актуалізує та використовує під час вирішення нетипових завдань. Учень може інтерпретувати вихідні факти таким чином, щоб вирішити будь-яке завдання. Навчальній діяльності школяра на цьому рівні притаманний пошуковий характер, оскільки вона стимульована теоретичним інтересом і самостійним визначенням цілі. Усі навчальні дії учень виконує повністю самостійно, покроково контролюючи їх у процесі виконання і адекватно оцінюючи отримані результати.

Розвиток самостійності учнів необхідно розпочинати вже з перших днів навчання у школі, оскільки саме в молодшому шкільному віці відбувається становлення таких особистісних якостей, як самостійність, відповідальність і здатність до самоконтролю.

Самостійність передбачає самостійне орієнтування в завданні, вміння вибрати способи дій, адекватні поставленому завданню (у тому числі відповідні інструменти, матеріали, способи їх обробки), та реалізувати їх на практиці, вміння контролювати та коригувати зміст та способи роботи. Цей феномен є єдністю двох компонентів – мотиваційного та процесуального. Перший відображає потребу у пізнанні, другий – знання предметної галузі та прийоми діяльності, які сприяють здійсненню цілеспрямованого пошуку. І хоча ці сторони існують у єдності, їх поділ цілком виправданий, бо можна прагнути пошуку знань, але не вміти їх знаходити, можна вміти їх добувати, але не відчувати в цьому органічної потреби.

Система формування самостійності у молодших школярів під час уроків складається з таких взаємопов'язаних компонентів: а) забезпечення

інтересу та особистісного змісту навчально-пошукової діяльності; б) зміст навчально-пошукової діяльності; в) організація навчально-пошукової діяльності.

У створенні навчально-пізнавальної мотивації провідну роль відіграє учитель: врахування переваг дитини, робота над підвищенням її самооцінки, адекватна оцінка з боку вчителя; формування позитивного ставлення до помилки; подання навчального матеріалу цікаво, емоційно; використання різноманітних форм колективної діяльності учнів. Часто вчитель, впливаючи на мотиваційну сферу учня, спирається на зовнішні формули: похвалу, розрахунок на перемогу, отримання нагороди, що є неефективним заохоченням.

Висновки. Таким чином, особистість дитини – це складна цілісна система і для розкриття механізмів її розвитку дуже важливо знайти системоутворювальний компонент. У якості такого механізму дослідники виокремлюють самостійність, яка є інтегральним показником розвитку особистості в цілому, дає людині можливість порівняно легко орієнтуватися в змінних умовах, використовуючи знання і вміння в нестандартних ситуаціях.

Навчальна самостійність є засобом організації пізнавальної діяльності учнів. Розвиток особистості можливий тільки за умови зміни освітніх пріоритетів: від засвоєння готових знань до самостійної пізнавальної діяльності кожного учня з урахуванням його особливостей і можливостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гудима О. Ю. Проблема самостійності у навчанні школярів. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Наука в інформаційному просторі» (10-11 жовтня 2013 р.). URL: http://www.confcontact.com/2013-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/pe2_gudima.htm (дата звернення: 01.04.2023).

2. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2023).
3. Павлюк М. Психологія розвитку самостійності майбутнього фахівця. Дис. д-ра псих. наук : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, 2019. URL: <http://psychology-naes-ua.institute/read/1781/> (дата звернення: 02.04.2023).
4. Шаповал І. Психологічні механізми та чинники формування пізнавальної самостійності. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2011. № 3. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/528> (дата звернення: 01.04.2023).